

УДК 111.852:930.1:165.194/.195

DOI: 10.20535/2307-5244.60.2025.338340

А. В. Царенко

ORCID: 0000-0002-9461-7305

*Національний університет «Чернігівський колегіум»
імені Т. Г. Шевченка*

В. І. Панченко

ORCID: 0000-0002-6384-4556

*Національний університет «Чернігівський колегіум»
імені Т. Г. Шевченка*

A. Tsarenok

T. H. Shevchenko National University «Chernihiv Colehium»

V. Panchenko

T. H. Shevchenko National University «Chernihiv Colehium»

ЕСТЕТИКА ІСТОРІЇ

ЯК ГАЛУЗЬ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Aesthetics of History as a Branch of Scientific Research

У статті обґрунтовано доцільність розвитку естетики історії як особливої галузі філософії, спрямованої на дослідження історичної науки, популяризації її здобутків, а також власне історичного процесу. Стислий екскурс до минулого та сьогодення естетико-історичних ідей супроводжується акцентуванням бажаності виведення їх на якісно новий рівень, підставою для чого постає переосмислення предмету теоретико-естетичних пошуків. Пропоноване авторське бачення естетики історії, її сутності та структури має на меті, зокрема, посилення гідної співпраці філософа-естетика та історика на шляху дослідження суспільного буття.

Ключові слова: філософія історії; естетика історії; історичний наратив; історичний процес; чуттєве пізнання; емоція; уява.

To obtain the most significant results, methods of analysis, generalization, and systematization were employed, alongside specific methods such as structural-functional, historical-philosophical, historical-cultural approaches, and the method of the psychology of artistic creativity. These methods facilitate the drawing of further important conclusions. As an integral part of the philosophy of history, the aesthetics of history addresses a range of theoretical issues related to historical science (including the popularization of its achievements) and the historical process. By studying the works of Adolf Dyrrof, Arsenij Hulyha, Jörn Rüsen, Alun Munslow, Konstantin Isupov, and other theorists, we can identify several variations in the use of the term «aesthetics of history» within philosophical

discourse. At the same time, we emphasize the value of understanding aesthetics as a companion of logic. This involves both a theory of sensory cognition, emotions, imagination, etc., and a theory of the factors that influence impression. In this sense, the aesthetics of history can be understood as the philosophical comprehension of the historical narrative and the historical process from the perspective of sensory, emotional, imaginative, and artistic creativity. Thus, we can distinguish the following components within its structure: the general theory of aesthetics of history, the philosophical understanding of the historical narrative, and the philosophical understanding of the historical process.

Keywords: philosophy of history; aesthetics of history; historical science; historical process; sensory cognition; emotion; imagination.

Постановка проблеми. Філософія, досліджуючи всю дійсність загалом, природно виявляє інтерес до життя суспільства, прагне осмислити його минуле та сьогодення й навіть наважується зазирати в його майбутнє — вдається до прогнозування прийдешнього, припускає, попереджає, застерігає. При цьому вона, понад усякі сумніви, має потребу в історичній науці та спеціальних історичних дисциплінах (археології, джерелознавстві, геральдиці, сфрагістиці, хронології тощо). Не володіючи достатньою кількістю перевірених історичних фактів і зроблених на їхній основі вірних висновків, філософ безсилий удало побудувати масштабні концепції розвитку певної спільноти, цивілізації й тим паче всього людства. І, звісно, з цього погляду історії завдячує не лише філософування: так, історичні узагальнення «мають колосальне значення для інших соціогуманітарних наук — від філософії та соціології до культурології та мистецтвознавства» (Орлова, Т. 2011, с. 136).

Водночас, як добре відомо, зокрема, самим дослідникам минулого, історичний дискурс не є якоюсь принципово відособленою й самодостатньою цариною. Його гідний розвиток неодмінно позначиться досить активною взаємодією з іншими науками, активним послуговуванням їхнім потенціалом. Зовсім не випадково історики свідомо й недвозначно наголошують на необхідності комплексного підходу в розв’язанні багатоманітних і важливих питань, що з’являються під час наукового осягнення суспільних реальій давнини та сьогодення.

Сучасна історична наука цілеспрямовано відмовляється від моногалузевих дослідницьких підходів. Міждисциплінарний підхід передбачає систематичну взаємодію та координацію зусиль представників суміжних галузей знання на всіх етапах дослідження процесу: від пошуку історичних фактів, їх опрацювання й інтерпретації до, зрештою, підсумування, умовиводів, формулювання узагальнень. «Міждисциплінарність стає свого роду усвідомленою необхідністю для історика...», — наголошує український учений Георгій Касьянов. Причому, на його думку, взаємодія історії з інши-

ми галузями знань матиме позитивні наслідки для її понятійного арсеналу. Позаяк «сучасна історія не вкладається в категоріальні рамки лише історії як науки, історик потрапляє в ситуацію, коли йому необхідно звертатися до маси суміжних дисциплін (соціальної філософії та психології, політології..., соціології, соціолінгвістики, соціальної антропології), які самі перебувають у стані формування категоріального апарату», — вважає Георгій Касьянов. І саме такий міждисциплінарний підхід передбачає доречно «адаптацію термінів і категорій тих дисциплін, які дадуть змогу одночасно перебувати в межах історії, і давати собі раду з оцінкою сучасності», — зазначає дослідник у праці «Сучасна історія України: проблеми, версії, міркування» (див.: Касьянов, Г. 2006, с. 5–6).

Безперечно, соціальна філософія, необхідність звернення до якої так докладно обґрунтував Г. Касьянов, — не єдина й виняткова галузь філософських знань, здатних посилити історичний дискурс (і посилити, звісно, не тільки шляхом збагачення понятійного інструментарію останнього). Кожна складова вельми масивного теоретичного комплексу, що традиційно позначається терміном «Філософія», спроможна так чи так прийти на допомогу фахівцю, який вивчає суспільне буття. Прагнення оптимізувати дослідницькі процедури та вийти на рівень теоретичного узагальнення й прогностичного потенціалу зумовлює потребу інтегрувати в історичну науку філософський інструментарій. Філософія може та має стати методологічною основою для історичних досліджень. Водночас, спираючись на емпіричний матеріал історичних студій, філософи можуть пізнавати глибинну сутність всесвітньо-історичного процесу й виявляти та осмислювати його виміри й чинники. Відповідно, перетин філософії та історичної науки, за умови належного розвитку цих сфер людського знання, є цілком нормальним, закономірним і неминучим: без нього не обійтися під час розробки вагомих, добре обґрунтованих 1) теорії історичного дослідження й історичної оповіді — наративу та 2) теорії власне історичної дійсності.

Закономірним постає й розвиток у загальному контексті філософського дискурсу його особливої, так би мовити, найбільш історичної галузі — філософії історії (що також, хоча й не завжди, може позначатися терміном «історіософія»), зосередженої насамперед на досягненні історичних студій та історичного процесу. Історіософське знання на нинішньому етапі його розвитку є структурованим: воно є комплексом субдисциплін, присвячених певній філософсько-історичній проблематиці. Рухаючись у річищі кожної з них, дослідник отримує нагоду «поглянути» на історичні реалії з певної методологічної позиції, що, за умови її конструктивності, сприяє більш повноцінному, цілісному, глибокому досягненню суспільного буття. До низки таких філософських дисциплін ми впевнено включаємо й естетику історії — досить прикметну, в певному сенсі все

ще екзотичну царину теоретичних знань, здатну суттєво допомогти дослідженню історії людства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. De facto, естетико-історичні роздуми мали місце в контексті загального філософського дискурсу ще з сивої давнини. Зіставлення історичної оповіді й мистецьких, тобто художньо-творчих звершень, вибір належного стилю написання творів про події минулого — ці питання не лишали байдужими вже мислителів Давнього світу. Яскравими прикладами є, скажімо, порівняння історії та поезії, котре зробив Арістотель у «Поетиці» (Арістотель. 2018, с. 62) або ж міркування автора праці «Як писати історію» Лукіана про подув «поетичного вітру», який поніс би «корабель» історика «високо на гребенях хвиль» (Лукіан. 2014, с. 75). І слід відзначити, що ситуація з естетикою історії подібна до ситуації з власне естетикою: відповідні теорії розвиваються дуже довго, й лише на певному етапі цього розвитку, далеко не одразу, з'являється характерний термін, згодом цілеспрямовано та активно використовуваний на позначення такої теоретизування та його наслідків.

Якщо не сама поява, то в будь-якому разі ствердження традиції послугуватися терміном «естетика історії» у сфері гуманітарних досліджень припадає на Новітню добу. Зокрема, ним свідомо оперує чимала низка дослідників ХХ — першої чверті ХХІ ст. — від Адольфа Діроффа до Арсена Гулиги й від Костянтина Ісупова до Алана Манслоу. Як видається, кількість прецедентів використання поняття «естетика історії» є цілком достатньою, щоб вести мову про доконаний факт виокремлення відповідної галузі знань: отже, розвиток естетико-історичного дискурсу вже вийшов на якісно новий рівень.

Цей якісний «стрибок» закономірно позначений акцентованими міркуваннями щодо сутності та призначення «новонародженої» філософської субдисципліни. Так, німецький учений Адольф Дірофф (1866–1943) у «Роздумах про історію» визначає її два важливі завдання. По-перше, естетика історії повинна показати загалу відповідність естетичним принципам усіх умов або складових історичного процесу. По-друге, послуговуючись конкретним фактажем, вона має дослідити, як згадані принципи «вплітаються в конкретну структуру історії» (Dyroff, A. 1925, s. 25).

Наразі ми, безперечно, маємо справу з пропозицією особливого методологічного підходу до осмислення історичних реалій: його сутність полягає в застосуванні досягнень філософсько-естетичного дискурсу під час дослідження суспільного буття.

Про методологічний статус естетико-історичної сфери ідей недвозначно заявив відомий радянський мислитель Арсен Гулига (1921–1996). На його думку, висловлену в праці з надзвичайно показовою назвою «Естетика історії», відповідне поняття є іменуванням (щоправда, умовним) специфічної «галузі методологічного знання». Як розробник і проповідник системи

засновків «естетичного ставлення до історії», Арсен Гулига наголошував, що історична дійсність, яка народжує ситуації, сповнені значного естетичного смислу, і може, і повинна стати предметом естетичного осягнення дійсності. Власне узагальнення, до якого вдається фахівець-історик, постає синтезом теоретичного та естетичного пізнання, а найвищого результату досягає той дослідник минулого, який володіє як умінням образно осягати світ, так і неабиякою здатністю до теоретичного аналізу, — дослідник «який сплавлює їх в органічне ціле», — переконаний Арсен Гулига (див: Царенок, А. 2023, с. 71–72).

Спеціаліст сьогодення, як і його колеги з попередніх епох, усвідомлює важливість оптимальної презентації досягнутих у науковому пошуку знань — презентації, зверненої не тільки до розуму, але й до почуттів загалу. Естетичній теорії неможливо не виявити інтерес до цієї справи й не запропонувати історика послуги, зокрема, розробляючи рекомендації щодо художнього виміру того чи того наукового чи науково-популярного твору, присвяченого суспільству, прикметним особистостям та подіям минулого.

Взагалі, фахівці, так само, як і наш власний досвід дослідження давнини, переконують: історична наука справді потребує допомоги естетики, мистецтва. Наприклад, на це вказує сучасний німецько-швейцарський тандем науковців Корд Арендз (нар. 1971) і Стефані Саміда (нар. 1973). На їхню думку, проблема поєднання зусиль історії та естетики не становить чогось принципово нового, однак, мабуть, усе ж постає обділеною дослідницькою увагою. Це не можна вважати задовільним, позаяк означена співпраця дуже значуща. «Естетичні практики сприяють творчому підходу [creative scope] до історії — фактор, який постає особливо важливим для публічної історії» (Arendes, C. & Samida, S. 2022), — констатують Корд Арендз та Стефані Саміда. (Звісно, як можна зрозуміти, ці дослідники наразі послуговуються терміном «естетика» як синонімом до слова «мистецтво», втім, цілком зрозуміло, що подібні естетико-історичні за міркування підкреслюють значення не лишень естетичних практик, але й естетичної теорії).

Поза сумнівами, художньо-творчий шлях суттєво допомагає популяризувати історичне знання. У царині сучасних естетико-історичних роздумів навіть можна знайти досить радикальну думку, що це — єдиний шлях презентації досягнень історика: «тільки естетично опрацьована історія генує уяву, може передати значення історичних подій» (Thiemeyer, T. 2018, s. 23), — рішуче наголосив німецький учений, письменник та ілюстратор Томас Тимайєр (нар. 1963).

Інтерес до естетичних проблем виявив і його старший співвітчизник Йорн Рюзен (нар. 1938). Цей доволі знаний теоретик історії розрізняє дві концепції написання історичних праць: 1) академічну або наукову (так би мовити, класичну, принципи якої стверджувалися за доби Модерну) та 2) новіт-

ню, властиву постмодернізму, що перебуває в активному пошуці «риторики та естетики історіографії». Йорн Рюзен намагається подолати популярний стереотип, якого дотримуються як «класики» (академічні історики), так і теоретики-постмодерністи: згідно з цією візією, науковість історичних праць є протилежністю, опозицією риториці й естетиці. На переконання Й. Рюзена, такий контраст між двома підходами до історичного знання веде науковців лише до односторонності в розумінні історіографії. «Науковість» та «естетичність» можуть і повинні плідно співіснувати одна з одною. Проповідуючи цей принцип, Й. Рюзен указує на чи не найвидатнішого історика Німеччини Леопольда фон Ранке (1795–1886), чия праця «є добрим прикладом того факту, що риторика й естетика можуть бути опосередковані раціональністю, яка визначає академічний або науковий характер історичних студій» (Rüsen, J. 1990, p. 190).

Як відомо, в історичних студіях фон Ранке прагнув керуватися приписом, який не може не викликати пієтет у справжнього дослідника минулого, — «Показати, як усе відбувалося насправді». Однак відбір і опрацювання знайдених фактів, вочевидь, є творчим процесом. Чинник людської суб'єктивності воліє «прорватися» до царини історичних реконструкцій та вплинути на їх здійснення подібно до того, як він позначається на мистецьких зверненнях. Ця проблема теж не лише байдужим естетико-історичний дискурс, що, як ми вже встигли переконатися, виявляє велику цікавість до створення оповіді про події давнини. Прикладом цієї небайдужості є теоретична позиція британського історика-постмодерніста Алана Манслоу (1947–2019). На сторінках монографії, що також отримала назву «Естетика історії», він висловив переконання в тому, що «історію не слід плутати з минулим»: історія існує лише в людському теперішньому в найрізноманітніших формах — лекціях, статтях, книгах, телесценаріях, іграх тощо. І досвід минулого, яким ми володіємо, може бути зрозумілим та висловленим тільки за допомогою 10 «естетико-історичних форм» — «Упереджене [Factional]», «Штучне [Factitious]», «Сфабриковане [Fabricated]», «Фракційне [Factious]», «Фактитивне [Factitive]», «Каузальне [Factive]», «Фактуалістичне [Factualist]», «Вигадане [Fictitious]», «Фіктивне [Fictive]» та «Фігуративне [Figurative]». Через них, незалежно від того, визнає це більшість дослідників чи ні, минуле й перетворюється на історію. «Посередником між минулим та історією є естетика» (Munslow, A. 2022), — недвозначно наголошує Алан Манслоу (гадаємо, маючи на увазі під «естетикою» те саме творче осягнення давнини й підготовки тієї чи іншої оповіді про неї).

Водночас естетика історії не обмежується формулюванням і розглядом теоретичних проблем, пов'язаних із дослідженням минулого та створенням певного історичного наративу. Її предметом закономірно стає й власне історичний процес, в якому вчений може виявити принаймні деяку подіб-

ність до мистецьких практик. Як указує сучасний український естетик і культуролог Володимир Личковах (нар. 1946), у світлі теперішньої соціологічної доктрини звертається особлива увага на соціальну творчість: «естетична наука виходить на розуміння творчого, майже художнього характеру природньо-історичного процесу, обґрунтовуючи правомірність так званої “естетики історії”» (Личковах, В. 2011, с. 9), тобто окремої філософської дисципліни, присвяченої відповідній проблематиці.

Зрештою, обґрунтуванню правомірності естетики історії та подальшому розвитку цієї галузі філософських знань (або принаймні її популяризації), сподіваємося, сприяють і характерні інновації в освітньому просторі, зокрема, й в освітньому просторі України. Йдеться про досить активну розробку відповідного спецкурсу, призначеного для здобувачів освіти гуманітарних спеціальностей (насамперед спеціальності 033 — Філософія), підсумками якої наразі є опубліковані в фахових виданнях статті, присвячені вивченню естетики історії у закладах вищої освіти (див., напр.: Царенок, А. & Богун, М. 2024), а також навчально-методичний посібник «Естетика історії» (Царенок, А. 2023).

Відповідно, естетика історії *de facto* та *de jure* стверджує свої позиції в гуманітаристиці, знаходячи нових прихильників і посилюючи взаємодію між філософськими роздумами та історичною наукою.

На думку авторів цієї праці, сфера естетико-історичних узагальнень має розвиватися з урахуванням, зокрема, деяких новітніх тенденцій у розвитку власне філософсько-естетичного дискурсу. Друга половина ХХ — перша чверть ХХІ ст. позначені прагненням значної кількості дослідників по-новому поглянути на феномен естетичної науки, істотно змінивши (а саме істотно розширивши) межі її предмету. Наскільки б парадоксальним комусь це не здавалося, пошук повної, повноцінної та гранично чіткої відповіді на питання «Що таке естетика?» все ж відноситься до переліку досить складних завдань сучасної філософії; гадаємо, сутність філософсько-естетичного погляду на речі досі перебуває в стані з’ясування, хоча терміном «естетика» людство послуговується вже близько 300 років. Розуміння призначення естетики історії як філософської субдисципліни, безперечно, суттєво залежить від розуміння соціокультурної місії філософа-естетика. І, на наше переконання, справді необхідне суспільству суттєве переосмислення («перезавантаження») самої концепції естетичної науки, зміна концепції її предметного поля, яка вже втілюється у середовищі фахівців, неминуче вплине на концепцію естетико-історичних пошуків.

Мета пропонованої статті полягає у викладі засновків авторської концепції естетики історії як філософської субдисципліни, призначеної для оптимізації загальнотеоретичного осмислення історичних студій та історичного процесу.

Методологія дослідження відповідає ствердженню у межах гуманітаристики важливим принципам, зважати на які доцільно в царині історичних, філософських, культурологічних і мистецтвознавчих пошуків; вона базується на, зокрема, загальнонаукових методах аналізу й синтезу, історико-філософському та історико-культурному методах, а також методи психології художньої творчості. Аналізування конкретних історичних напрацювань та подій із позиції естетики уможливило краще розуміння їх зв'язку з людською чуттєвістю, що увінчалось узагальненим висновком про цілковиту доречність, бажаність і навіть необхідність відповідного погляду на історію. Використання структурно-функціонального методу посприяло достатньо чіткому визначенню місця естетики історії в системі філософського знання, а також усвідомленню її власної структури та функцій щодо осмислення розвитку суспільства, історичної науки та популяризації її здобутків. Застосування історико-філософського методу допомогло досягнути узагальненого бачення тенденцій розвитку естетико-історичних ідей, а історико-культурного — усвідомити необхідність урахування чуттєво-емоційної активності як чинника історичного процесу та історичних студій за різних історичних обставин і культурних ситуацій. Послугування методом психології художньої творчості посприяло теоретичній розробці питання про співвідношення наукових і творчих потенцій у професійного історика та професійного митця, який удається до художньої інтерпретації історичних подій.

Зрештою, слід знову наголосити на тому, що власне розвиток естетико-історичного дискурсу має суттєву методологічну вагу: естетика історії небезпідставно претендує на роль особливого тлумачення життя суспільства та його дослідження, а отже, ґрунтуючись на використанні означених методів, пропонується стаття сама є теоретико-методологічною працею.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вихідним пунктом системи естетики історії цілком природно має стати специфічна метатеорія — теорія естетики історії, — завданнями якої є загальне осмислення відповідної галузі знань, розробка її структури, її різнобічний аналіз, визначення стратегії її оптимального розвитку тощо. Безумовно, логіка «визрівання» цієї метатеорії передбачає звернення до згаданого питання про сутність естетики як філософської дисципліни взагалі.

Як відомо, саме слово «естетика» вводиться до наукового лексикону людства у XVIII ст. (до речі, в цьому ж столітті з'являється й поняття «філософія історії»¹). Новому терміну, який запровадив німецький інтелектуал, репре-

¹ Як видається, цей термін, який запропонував Александер Готтліб Баумгартен 1735 р. у «*Meditationes philosophicae de nonnullis ad poema pertinentibus*», навіть є трохи старшим за термін «філософія історії». Принаймні, перший том праці, вперше в історії філософських пошуків людства названої «Естетика» (її автором був той-таки Баумгартен), побачив світ 1750 р. — за 15 років до Вольтерового дослідження, що вперше в історії отримало назву «Філософія історії» (див.: Бойченко, І. 2000, с. 15).

зентант новоєвропейського раціоналізму Александер Готтліб Баумгартен (1714–1762), судилося стати досить популярним у дослідницьких колах: традиція його використання успішно ствердилася, виявила життєспроможність, пройшла випробування часом і, судячи з усього, навряд чи зникне в осяжному майбутньому. Походження терміну «естетика» виводиться від таких давньогрецьких слів, як αἴσθησις — «чуттєво», «те, що осягається (від)чуттями», αἴσθητικός — «чуттєво сприйманий», αἴσθησις — «чуття», «чуттєве сприйняття», αἰσθάνομαι — «відчувати» тощо.

Це доволі широкоживане в сучасному світі поняття сповнюється багатьма сенсами; плід Баумгартена зустрічає нас у різних контекстах, його дефініції постають численними та розмаїтими. Як добре відомо фахівцям (насамперед відповідної спеціальності), є чимало варіантів тлумачення слова «естетика», використаного для означення особливої філософської науки. Інакше кажучи, ми маємо справу з різним висвітленням предмету останньої, тобто з варіативністю визначення тих процесів і явищ, тих царин дійсності, на які філософ-естетик мусить звертати посилену увагу. Мабуть, найвідомішими загалу є включення до предметного поля філософсько-естетичного дискурсу краси / прекрасного, а також сфери мистецтва (художньої творчості та її результатів). Окрім того, естетику можуть інтерпретувати як, наприклад, учення про естетичне осягнення дійсності, про почуття, почування, про вираження й виразне. Нерідко ми зустрічаємось і з комплексними визначеннями розглядуваного поняття, як-от дефініція, за якою естетика — це наука, котра «вивчає прекрасне у дійсності, особливості естетичної свідомості людини, її сприйняття світу, загальні принципи творчості за законами краси, зокрема закони розвитку мистецтва як особливої форми естетичного осягнення дійсності» (Петрушенко, О. 2009, с. 61).

Водночас останніми десятиліттями увагу дослідників, які прагнуть оновити бачення сутності філософсько-естетичного дискурсу, все більше привертає початкова стадія історичного буття естетики в її виокремленому стані. Ретроспективна тенденція «Назад до Баумгартена!» є вельми популярною; цікаво, що в сучасних наукових студіях ми навіть зустрічаємось із думками, за якими звернення до роздумів Александера Готтліба Баумгартена про естетику є суттєвою ознакою філософсько-естетичних теорій сьогодення. І ця тенденція пов'язана зі згаданим прикметним (і, гадаємо, доречним) наміром масштабно переосмислити предмет естетичних пошуків. Так, німецький філософ Вольфганг Вельш (нар. 1946) запропонував покласти край ототожненню естетики з теорією художньої творчості й удатися до її первинного широкого трактування (Доброносова, Ю. 2021). Окрім того, в новітньому філософському середовищі висловлюється й переконання, за яким саме первинне — Баумгартенове — бачення естетики слід визнати взірцевим для сучасних учених: доктрина, яка з'явилась іще в епоху Просвітництва

цтва, недвозначно проголошується єдиним ученням, що його з повним правом можна іменувати естетикою, й саме воно визнається фундаментальним і необхідним для розуміння суті цієї філософської дисципліни (Пасічник, І. 2010, с. 65–66).

Утримуючись від ідеалізації теоретичної позиції Александра Готтліба Баумгартена, пропонуємо критично взяти «на озброєння» окремі хрестоматійні ідеї «батька» естетики задля переосмислення предмету останньої взагалі й задля розвитку естетико-історичного підходу зокрема.

По-перше, Баумгартен веде мову про естетику як про гносеологічну (себто теоретико-пізнавальну) дисципліну, яка б доповнювала логіку — вчення про пізнання світу за допомогою інтелекту, — будучи її «молодшою сестрою», «нижчою гносеологією» («gnoseologia inferior»), доктриною, присвяченою чуттєвому осягненню дійсності («scientia cognitionis sensitivae») (Baumgarten, A. 1983, s. 10). Відповідно, згідно з баумгартеновими студіями, предметом цієї науки мала стати пізнавальна активність людської чуттєвості.

По-друге, виходячи з філософських позицій Баумгартена, чуттєвість потрібно тлумачити як комплексне явище: це, зокрема, й відчуття, й переживання-пристрасті (афекти), і внутрішнє містилице сприйнятих під час чуттєвого осягнення світу образів, і здатність оперувати ними та створювати нову образність, тобто уява. Інакше кажучи, естетика має за предмет широку й нерідко дуже важкозрозумілу сферу парараціонального та навіть ірраціонального.

По-третє, розмірковуючи про предмет естетики, Александер Готтліб Баумгартен веде мову не лише про комплексну чуттєвість людини, але й про те, що є спроможним викликати цікавість із боку шукачів прекрасного: як вважає німецький мислитель, естетика є наукою про досконалість чуттєвого пізнання, вдосконалення смаку й водночас про досконале «у світі явище» (Цит. за: Левчук, Л., Панченко, В., Оніщенко, О. & Кучерюк, Д. 2010, с. 17).

Маючи за відправний пункт наведені ідеї А. Г. Баумгартена та послідовно й усебічно розвиваючи їх, дослідник може справді суттєво розширити усталене предметне поле філософсько-естетичного дискурсу, не задовольняючись виключно царинами прекрасного (а також його модифікацій та протилежностей) і мистецтва. Якщо логіка покликана вивчати раціональне пізнання сущого, то її соратниця естетика має зосередитися на осмисленні 1) активності чуттів, переживань, образної пам'яті та уяви, а також 2) об'єктів, що пізнаються за участі нашої чуттєвості, зокрема об'єктів, створених із її допомогою (як-от художніх творів). Отже, естетика є філософією чуттєвого пізнання, чуттєво пізнаваного та чуттєвої творчості.

Відчутній конкретизації подібного розуміння філософсько-естетичних розмислів, гадаємо, сприяє послуговування концептом «враження» («імпресії») — впливу на чуттєвість, а через неї й на все єство реципієн-

та. Чуттєво-емоційна та імагінативна¹ активність людини пов'язана з отриманням і створенням вражень, а чуттєво пізнаване (створене та нестворене) володіє здатністю справляти те чи інше враження (викликати певні відчуття, афекти, збагачувати «скарбницю» сприйнятих образів тощо) різного рівня й різної якості (наприклад, приємні або неприємні). З цього погляду, естетика є справжньою імпресіологією — найзагальнішою теорією вражень, ученням про здатності отримувати та справляти чуттєві враження, а також про наслідки останнього для внутрішнього світу людини та суспільства, кажучи лаконічніше — про те, що чуттєво вражає, й чуттєво вразливе.

Наведені ідеї, на наш погляд, доцільно покласти до основи естетики історії як компонента й власне естетики, й історіософського дискурсу, витлумачуючи її як галузь знань, предметом якої є те, що вражає, та вразливе в розвитку історичного наративу та історичного процесу, або ж як філософське осмислення історичного наративу та історичного процесу з погляду загальної теорії чуттєво-емоційної активності, уяви та художньої творчості (пор.: Царенок, А. 2023, с. 51).

Ця філософська галузь знань справді заслуговує на зарахування до визнаної серед наукового загалу когорти дисциплін, присвячених історії та по-різному сформованим і втіленим людським уявленням про неї: чуттєвість (у широкому сенсі слова), вочевидь, так чи інакше заявляє про себе в означених сферах. Маючи своє коло проблем, естетика історії покликана й сприяти розгляду класичних проблем історичної науки, спеціальних історичних дисциплін, історіографії та, звісно, філософії історії.

Розробляючи питання структури естетико-історичної галузі знань, теорія естетики історії, окрім самої себе, виділяє ще дві її складові, кожна з яких спеціалізується на вивченні однієї із двох неодноразово згадуваних нами царин.

Зокрема, це філософсько-естетичне осмислення історичного наративу. Кожне конкретне дослідження історичних реалій увінчується створенням певного наративу — власне наукового, науково-популярного або художнього, і кожен із цих різновидів оповіді про минуле (й нерідко про сьогодення та навіть майбутнє) не може залишити осторонь естетику історії. Людська чуттєвість є активною учасницею як історичних студій, так і втілення уявлень у тих чи тих творах (від монографій до опер чи балету й від розважально-просвітницьких заходів на кшталт «ночі в музеї» до дописів у соцмережах). Сприйняття й засвоєння змісту підготовленого наративу теж неможливо уявити без участі означених здатностей людини, що лише посилює затребуваність естетико-історичної галузі філософських знань.

Необхідні для будь-якого історика свідчення про ті чи інші історичні реалії здобуваються чуттєво, й уже на емпіричному рівні дослідження відбува-

¹ Тобто, активність уяви, фантазії (лат. *imaginatio*).

ється первісна оцінка таких свідчень — чуттєво-пізнавальний акт: спираючись на власний чуттєвий досвід і на комплекс «новосхоплених» вражень, учений робить попередній висновок щодо сприйнятого факту. Причому наразі йдеться не тільки про формування початкового уявлення про чуттєві характеристики здобутого свідчення про минуле (його розміри, колір, стан збереженості, красу, особливості звучання та ін.), але й про необов'язкову, втім, таки можливу на цьому етапі його ідентифікацію, а то й про його датування. Справді, вже в цей нетривалий момент вивчення сприйнятого в реципієнта може досить швидко з'явитися та сама «арістотелева» «радість упізнання», і він більш чи менш правильно визначає, з чим саме має справу в даній пізнавальній ситуації. Так, досвідчений археолог може миттєво встановити сутність щойно знайденого в розкопі предмета, а історик-реставратор — відрізнити справжні артефакти від дуже схожих на них підробок. (Звісно, важливим чинником якості такого висновку є достатньо високий рівень нашої досвідченості). Безперечно, означена «радість упізнання» може виявитися передчасною, і подальше дослідження уможливить іншу ідентифікацію здобутого з глибин історії свідчення, однак окреслена первісна стадія оцінки останнього (нехай оцінки й не суто чуттєвої) в будь-якому разі постає цікавим об'єктом для філософа-естетика.

До того ж те, що чуттєво вражає, здатне викликати в історика під час дослідження й почуття: окрім згаданої «радість впізнання», вчений може переживати найрізноманітніші емоційні стани. Подібно до філософії, справжня історія (й будь-яка інша гідна наука) теж починається з подиву та щирого інтересу: вже відомі історичні факти спричиняють почуттєвий «сплеск», що суттєво мобілізує й мотивує дослідника, спонукаючи його докласти зусиль задля задоволення допитливості. Безумовно, в цій справі даються взнаки й сучасні істориків резонансні події суспільного життя. За спостереженням Арнольда Джозефа Тойнбі, сила «вражень Історії» змінюється залежно від «історичних обставин» реципієнта; «чиста вразливість посилюється цікавістю, а цікавість стимулюватиметься тільки тоді, коли процес суспільних змін вочевидь яскравий і сильний» (Тойнбі, А. 1995, Т. 2, с. 318), — розмірковує видатний англійський мислитель.

Для історика «сплав» переживань, спровокованих теперішнім та минулим, постає істотним психоемоційним стимулом наукових звершень. І сила цього чинника розвитку історичного наративу закономірно залежить від рівня враження, яке справляють події й суспільне життя. Особливо вражають надзвичайно часто негативні, руйнівні, сумні феномени (як-от загибель Помпеї, лютування «чорної смерті» чи світові війни). На думку все того ж Тойнбі, взагалі «здебільшого саме великі історичні катастрофи, кидаючи виклик природному оптимізму людини, породжують найпроникливіші історичні дослідження» (Тойнбі, А. 1995, Т. 2, с. 320). Наведений погляд має певні

підстави, але наразі утримаємось від його абсолютизації; гадаємо, не слід нехтувати й тим, що позитивні, радісні, переможні історичні події (або події, які такими вважаються) здатні навіть перевершувати протилежності в силі впливу на чуттєвість і розум загалом, про що свідчать, наприклад, Євангеліє від Луки та Книга діянь святих Апостолів.

Поширеною є думка, за якою почуття людини стають на заваді її твезорезому мисленню, перешкоджаючи адекватно відтворити пізнавані реалії у свідомості. З цим уявленням важко не погодитися, ведучи мову про невгамовні пристрасті-афекти, справді здатні негативно позначитися на ступені правильності та об'єктивності висновків. Водночас виникає питання, чи доцільно перетворювати людську когнітивну активність узагалі й тим паче наукові пошуки виключно на шлях «сухого» інтелекту? Для такої галузі знань, як естетика історії, постановка цього питання є неминучою: розмірковуючи, зокрема, про історичні студії та створювані на їх основі наративи, філософ-естетик не може не замислитися про роль спричинених тим чи іншим феноменом переживань під час дослідження. Причому наразі маємо на увазі не лише почуття, за усталеною традицією ідентифіковані як «естетичні», пов'язані зі сприйняттям чогось прекрасного або привабливої та спокусливої для нього ілюзії (добре відомо, що історія людства рясніє відповідними прикладами), але будь-які наші переживання, що є складовими згаданої «баумгартенівської» чуттєвості, а отже й цілком законними предметами естетики як такої.

Почуттєва реакція на те, що вражає, в історичному процесі (передусім те, що вражає особливо сильно, як-от розгром «Непереможної Армади», «Бостонське чаювання» чи «Тарасова ніч»), вочевидь, є різновидом пізнавального акту. Початкове емоційне «відлуння» на опосередковано або ж навіть безпосередньо сприйняті події — страх, жах, гнів, радість, благоговіння тощо — є неінтелектуальним осягненням, своєрідною характеристикою їхніх специфічних рис та їх соціального значення. Безперечно, ця характеристика може бути тією чи іншою мірою помилковою: після належного аналізу досліджуваних історичних реалій їх оцінка з боку почуттів може суттєво змінитися. Однак історикам таки не слід ігнорувати «голос» власної та чужої чуттєвості, що, подібно до розуму, але по-своєму пізнає минуле: навіть помилкові емоційні судження доцільно брати до уваги, позаяк це сприятиме кращому «проникненню» в історичний процес. Дослідники життя суспільства мають намагатися не лише з'ясувати особливості перебігу та значущість певних подій, але й суспільну реакцію на них. У цьому допомагає власна почуттєвість, хоча оцінювати результати такої допомоги треба обережно та розважливо. Загальновідомо, що культура почуттів у різних народів за різних епох може істотно різнитися (як не згадати хрестоматійний контраст між афінською розвиненою емо-

ційністю та спартанською незворушністю), окрім того, нерідко дається визнаки й суб'єктивність конкретної особистості: реакція почуттів історика на події, які мали місце в історії, може не збігатися з реакцією сучасника й / або учасника цих подій.

Значну участь у дослідженні минулого відіграє й людська уява. З'ясування всіх без винятку «атомарних» фактів, із яких складається певна вагома подія, для людських чуттів та інтелекту є принципово неможливою; та й справа з'ясування хоча б деяких особливо важливих із цих складових соціальних реалій часто постає дуже нелегкою. Імагінативна активність прагне якомога успішніше компенсувати недосконалість емпіричного досвіду й логічних умовисновків. Невипадково американський учений Луї Райхенталь Готшок свого часу наголошував, що «зяюча прірва відділяє дійсну історію від тієї історії, яку ми знаємо, і ця прірва може бути заповнена тільки з допомогою уяви, реконструкції подій, відтворення того, як вони повинні були відбутися, на підставі наявних неповних даних». Причому такі дії мислитель справедливо порівнює з художньою творчістю: «Це є акт творчості (чи, краще сказати, відтворення або інтерпретації), споріднений із мистецтвом» (Цит. за: Царенок, А. 2023, с. 46), — зазначив Л. Р. Готшок.

Констатація не тільки відмінності між власне науково-історичним наративом та художніми зверненнями (як в Арістотеля), але й схожості між ними, а ще й аналіз «проходження» здобутих знань про колишнє крізь творчу «призму» свідомості та підсвідомості дослідника й, зрештою, результат цього складного процесу також входить до предметного поля естетики історії. Суворо кажучи, історик, так само, як і інші дослідники, не є суто науковцем: певний «відсоток» митця, як ми встигли побачити, є в кожному знавцеві минулого: «відсоток» артистизму позначається й на дослідженні, й на викладі та оформленні його результатів. «Надлишок» художника в історикові, який виявляється в нестримних «хвилях» емоційності та уяви, шкодитиме об'єктивності висновків про історичні процеси й події та позбавлятиме оповідь про минуле науковості. Водночас негативні наслідки матиме недостатність означеного «відсотка»: так, за вже згадуваним Арнольдом Джозефом Тойнбі, «сам процес добору, впорядкування та подачі фактів належить до сфери белетристики, і загальноприйнята думка цілком справедлива в переконаності, що жоден історик не стане великим, якщо він не обдарований чисто літературним талантом» (Тойнбі, А. 1995, Т. 1, с. 55).

Рівень художності, вибір лексики, стиль історичних текстів, звісно, не можуть не зацікавити естетико-історичну галузь знань. Її спостереження та висновки сприятимуть, зокрема, доступності історичних студій більш-менш широкому загалу. Навіть вельми цікавий і корисний матеріал, який зібрав, пережив і осмислив дослідник, може бути «переплавлений» у нара-

тив, що лишає бажати кращого з позицій риторики, стилістики та, безперечно, естетики¹. Критика на адресу таких наукових праць пов'язана, зокрема, з констатацією існування «пастки» для вчених-гуманітаріїв, до якої потрапляють і історики: їхні творіння важко засвоює більшість читачів, бо ці праці вирізняються «аж надто специфічним, густо насиченим незнайомими термінами для “посвячених” чи “втаємничених” призначеним способом викладу матеріалу» (Див.: Демченко, Т. 2008, с. 159).

Важливе для естетики історії питання популяризації знань про минуле природно привертає увагу й під час створення науково-популярного та художнього різновидів історичного наративу. Останній із них позначений особливо інтенсивною працею чуттєвості, однак, якщо історика слід певною мірою бути митцем, то митцеві, який присвячує твір подіям давнини, безумовно, слід досить значною мірою бути істориком. Активність переживань і уяви автора художньої оповіді (роману, повісті, кінострічки, балету, картини тощо) про життя якоїсь видатної постаті, якихось народів чи людства загалом має ґрунтуватися на історичному фактажі, що передбачає серйозне ознайомлення митця з науковими й науково-популярними студіями. «Давайте замислимось над такими питаннями: чи здатен письменник за кілька місяців осмислити духовну сутність певного історичного героя, щоб знайти влучну, естетично досконалу концепцію втілення його образу в літературному творі? Яким буде кінцевий результат праці, якщо автор, як це сьогодні часто буває, нехтуватиме копіткою підготовчою дослідницькою й аналітичною роботою? Вочевидь, поставлені питання цілком і повністю риторичні» (Савельєв, В. & Повторєва, С. 2011, с. 56), — цілком слушно зазначили українські естетики Віктор Савельєв та Світлана Повторєва. Достатньо глибоке «занурення» художника в минувшину за допомогою здобутків історичної науки сприяє постанову визнаних художніх шедеврів, що справляють особливе чуттєве враження, успішно передають уявлення про давні події та зі свого боку є авторитетним (принаймні до часу нових історичних відкриттів) образним посібником із історії. Так, як відомо фахівцям, написанню картини «Останній день Помпеї», передувало ознайомлення її

¹ Класичний приклад — Фукідідова «Історія Пелопонеської війни», вивчаючи яку, український неокласик Микола Зеров роздратовано й іронічно зазначав:

*І невеликі ці книжки,
Та складом писані собачим,
І ми, нещасні юнаки,
Над ними гірко-гірко плачем...
Забитий на смерть важкими книжками,
Над Фукідідом я голову зводжу:
Переклад маю, словник під руками,
А я нічого збагнути не можу,
І грецький текст (мій ворог заклятий)
Лежить, як сфінкс, як загадка таємна,
Темніє в очах, немовби з хати
Я в морок вийшов кромішно-темний... (Зеров, М. 2023, с. 125).*

автора — живописця Карла Брюллова — з усім доступним йому матеріалом із теми (Колесник, О. 2017, с. 62).

Зрештою, третім компонентом естетики історії, на наш погляд, доцільно визнати філософсько-естетичне осмислення історичного процесу: він зосереджується на дослідженні ролі людської чуттєвості в суспільному житті, у сприйнятті й осягненні тих чи тих подій серед сучасників, а також (наскільки це дано людині) у творенні різноманітних історичних реалій. Інакше кажучи, на цьому рівні естетика історії, послуговуючись здобутками багатовікових філософсько-естетичних пошуків, прагне осмислити нераціональні (іраціональні) чинники розвитку суспільства. Безперечно, за такої умови вона закономірно схожа на історичну психологію, певною мірою збігається з нею, однак, як і слід філософській дисципліні, є найзагальнішою теорією впливу чуттєво-емоційної та імагінативної активності на історію якоїсь спільноти чи всього людства.

І людина-учасник, і людина-творець історичного процесу, вочевидь, є не тільки *homo sapiens*, але й *homo aestheticus*. Вона чуттєво сприймає сучасні їй події (або їх відгомін), переживає їх; у її внутрішньому світі формуються образи історичних діячів та реалій (скажімо, стихійного лиха, економічної кризи, революції, війни чи пандемії), а людська фантазія так чи інакше — з різним відсотком успішності — допомагає збагнути суть того, що відбувається або вже відбулось. Окрім того, людська чуттєвість разом із інтелектом (а то й випереджаючи його) втручається в хід подій: масштабне історіотворення, котре втілюють державці, полководці, науковці або релігійні лідери, може бути уподібненим до художньої творчості, а діячі історії — до митців. (Причому власне артистизм і його надзвичайні плоди також здатні суттєво позначитися на житті суспільства, постаючи ще одним важливим фактором історії).

Відповідно, думка, що філософ-естетик, обравши за предмет акцентованого, «прицільного» розгляду історичний процес, знаходить безліч емпіричного матеріалу для студій, є правильною. Його слушні здогадки й висновки мають значення не лише для філософії чуттєвості: естетико-історичні дослідження здатні меншою чи, сподіваємось, більше посприяти й розвитку історичної науки.

Як і історик, психолог або, наприклад, культуролог, професійний естетик переконується сам та переконує інших у тому, що чуттєво-емоційний чинник суспільного життя хоча й із перемінним успіхом, але таки наполегливо конкурує з людською раціональністю, часто перевершуючи останню й виборюючи першість у впливовості на історичний процес. Тверезому мисленню не завжди вдається втримати контроль над пристрастями та витримати їх потужний пресинг: збурена, зокрема, тим чи іншим явищем, котре вражає, чуттєвість долає розсудливість, і за таких

обставин ми нерідко чуємо від експертів, що певні рішення та дії впливових осіб є алогічними.

Як свідчить історія людства, це стосується й колективної чуттєвості. «Розпаленість» почуттів більш-менш значної кількості осіб — це набагато сильніший фактор суспільного життя, ніж це може видатися на перший погляд. Промовистий приклад зустрічаємо в Елладі: розгул чуттєвості її мешканців міг по-справжньому вражати. «Всупереч існуючій думці про ідеально гармонійний образ грецької античності, властивий їй спосіб життя вирізнявся значною домішкою некерованої стихійності й масових афектів, — зазначив український філософ Сергій Кримський. — Нерідко траплялися випадки, коли глядачі античного театру (а в ньому вміщувалося майже все вільне населення міста), охоплені жахом, зривалися з місць і в паніці бігли вулицями тільки тому, що п'єса торкнулася якихось хвилюючих подій чи в ній відбувалася “смерть” героя. Так, після поставлення “Андромеди” Евріпіда в Абдерах почалися спалахи душевних захворювань». І відомі заходи афінського реформатора, одного з «семи мудреців» Солона, «які передбачали контроль над громадськими емоціями, аж до обмеження кількості флейт на похоронах», і розвиток учення про важливість раціонального осягнення світу, мали на меті протистояти еллінській примітивній вразливості та некерованій афективності (Кримський, С. 2008, с. 125).

Соціальна активність, яка нерідко призводить до змін історичного масштабу, не може не бути пов'язаною з соціальною емоційністю вищого чи нижчого рівня (так, неможливо уникнути емоційного виміру такого суспільно-політичного феномену як протест (Бистрицький, Є. 2018, с. 12)). Серйозний «сплеск» почуттів у суспільстві є вельми потужною силою, від угамування якої або ж спрямування якої в певному напрямі значною мірою залежить майбутнє цього й часто не лише цього суспільства. Резонансні події минулого (як-от повстання сипаїв, убивство ерцгерцога Фердинанда чи Карибська криза), що їм передують, їх супроводжують, спричиняють певні колективні переживання, закономірно зацікавлюють філософа-естетика: звершення та процеси, реакцію на які є масова емоційність, особливо вражають. Визначення, опис та загальний аналіз їхніх рис (зокрема, й краси / потворності / комічності / піднесеності тощо), здатних спровокувати почуттєвий «вибух» у значного загалу, уможливило краще розуміння як власне історичного процесу, так і психології людей-суб'єктів його сприйняття, переживання та творення.

Невпинний «життєвий потік» сповнений чуттєвими враженнями, які, за умови, що їх «засвоять» учасники історичного процесу, як викликають певну емоційну реакцію, так і сприяють формуванню у внутрішньому світі реципієнтів численних образів, а також активізують працю їхньої уяви. Впливаючи на людську комплексну чуттєвість, те, що вражає в історії, суттєво змінює індивіда чи спільноту та, в такий спосіб, суттєво впливає на подальший

хід подій. Первісна почуттєва оцінка певного епізоду історії здатна особливо позначитися на думках, рішеннях і зверненнях його «дійових осіб». Класичний приклад цього знаходимо в біографії Данила Галицького: жажливі й надзвичайно сильні чуттєві враження, котрі отримав князь під час битви на Калці 1223 р., ймовірно, стали серйозним психологічним «бар'єром», який у майбутньому перешкоджав державцєві чинити більш рішучий та упевнений опір татаро-монгольським загарбникам. Принаймні незаперечним є той факт, що і князь Данило, й інші учасники згаданої битви, які лишилися живими, справді отримали великий та гнітючий емоційний струс, і сформований у їхній уяві збірний образ нової, ще замало відомої русичам ворожої сили надалі так чи так визначав специфіку їхніх дій.

При розгляді цього й подібних випадків у вітчизняній та зарубіжній історії естетика може допомогти й історикам, і психологам, зокрема, накопиченим за тривалий час досвідом осмислення художньо-творчого процесу. Як відомо, у творіннях митець не тільки (й нерідко не стільки) вдається до наслідування (мімезису) сприйнятої зовнішньої реальності, але прагне створити її особливий образ, у формуванні якої активну участь беруть почуття та фантазія. Свідоме й несвідоме начала в естві людини-учасника історичних подій, у притаманний їм спосіб опрацьовуючи наданий чуттями матеріал, формують в уяві реципієнта відповідний комплексний (збірний) образ, що може досить істотно відрізнятися від того, що сприймалося насправді. Ступінь мімезису в таких випадках поступається ступеню творчої обробки отриманих вражень: суб'єктивність наразі суттєво перевершує об'єктивність, позначаючись на якості чуттєвих та інтелектуальних актів пізнання.

Водночас праця все того ж «митця» всередині героя якогось епізоду історії може сприяти й бажаному просуванню до істини. Художня творчість переконує нас, що образність, створена завдяки, зокрема, людським відчуттям, переживанням, фантазійним екзерсисам, хоч і не завжди, але нерідко уможливорює вельми успішне «схоплення» реальності. (Мабуть, не випадково згадуваний Арсен Гулига, свого часу підкреслював, що «часто і новий факт, і нова ідея відкриваються раніше митцю, ніж ученому. Естетично розвинений розум гостріше помічає та яскравіше викладає сутність справи» (Цит. за: Царенок, А. 2023, с. 72)). Таке пізнання увінчується «відлиттям» збірного образу, який в узагальнений спосіб напрочуд удало свідчить про сприйману дійсність. І формування подібної адекватної й конче потрібної образності у внутрішньому світі учасника певних подій сприяє правильній оцінці історичної ситуації та виробленню стратегії подальших дій. Безперечно, ретельне осмислення цих нелегкозрозумілих когнітивних процесів є одним із надзавдань естетики історії.

Ще одне з надзавдань цієї філософської дисципліни полягає в уже означеному порівнянні історичної та художньої творчості. Впливова людина —

суб'єкт історії, як і будь-яка інша людина, володіє інтелектом та чуттєвістю, співпраця яких уможлиблює більш чи менш успішне досягнення світу та постає важливим фактором її вчинків. На її психоемоційному настрої, думках, діях позначаються здобуті в чуттєвий спосіб враження: в історіотворчій діяльності вона активно послуговується як власними поняттями про реальність, так і образами цієї реальності, з тією чи тією мірою точності «відзеркаленими» в її внутрішньому світі, подібно до того, як власне понятійно-образне зібрання використовує митець, та й будь-яка людина взагалі. Однак, звісно, в царині людських звершень співвідношення задіяння понять, інтелекту та образів, чуттєвості може бути різним, і нерідко відчутно різним. Фахівець у будь-якій сфері в рішеннях та вчинках може істотно наближатися до митця з його посиленою, вельми розвиненою чуттєвістю: неабиякий артистизм може бути властивий і людині-творцю історичного процесу. (Із погляду естетики історії, особливо прикметними є ті випадки, коли суб'єктами серйозного впливу на хід подій є особи, більш чи менш схильні до художньої творчості: згадаймо, наприклад, Нерона, Софію Шарлотту Ганноверську, Івана Мазепу, Володимира Винниченка, Адольфа Гітлера або Рональда Рейгана).

Подібно до митців, суб'єкти історії виявляють різну відданість згаданому принципу наслідування-мімезису: в історично значущій діяльності (політичній, військово-стратегічній, комерційній та ін.) вони можуть як дотримуватись усталених канонів (як-от за правилом «Ми старовини не рушимо, а новину не вводимо»), так і перебувати на позиціях «історичного авангардизму», прагнути до масштабних (й нерідко руйнівних, трансгресивних) суспільно-культурних перетворень (наприклад, під гаслом «Ми світ увесь перевернемо: тепер — ніщо, будемо — всім!» та «Клячу истории загоним»).

Безперечно, такі явища спостерігаються не лише в художній творчості, й, мабуть, не випадково, в наш час слово «творець» прикладають до, зокрема, всієї культури, говорячи «про творчість у науці, про творчість політика, про творців нової техніки» (Татаркевич, В. 2001, с. 237). Водночас накопичений естетикою конструктивний досвід вивчення мистецьких звершень не може не стати в нагоді при дослідженні людської творчості взагалі, різновидом якої постає історіотворення. Естетико-історичний дискурс, відштовхуючись від тих чи тих аналогів у світі художніх практик, сприятиме кращому визначенню та осмисленню принципів творення історії людства, і, сподіваємось, оптимізує виконання історичною наукою та філософією функції прогнозування майбутнього.

Висновки дослідження та перспективи подальших розвідок. На завершення доцільно зробити такі висновки.

1. На нинішньому етапі розвитку вітчизняних і зарубіжних філософсько-історичних пошуків можна впевнено вести мову про виокремлення

в їхньому контексті такої субдисципліни як естетика історії (її цілком природно слід розглядати й як складову власне філософсько-естетичного дискурсу). Свідченням цього є, зокрема, доволі активне послуговування відповідним поняттям, до якого вдаються відомі дослідники ХХ — першої чверті ХХІ ст. (Адольф Дірофф, Арсен Гулига, Алан Манслоу та ін.).

2. Згідно з концепцією естетики історії, яку пропонують автори статті, ця субдисципліна складається з трьох складових: 1) теорія естетики історії; 2) філософсько-естетичне осмислення історичного наративу та 3) філософсько-естетичне осмислення історичного процесу.

3. В межах теорії естетики історії закономірно визначається предмет цієї науки. Наявність у сучасних наукових колах прагнень істотно розширити предмет естетики, не зводячи його виключно до царин краси, мистецтва тощо, дає підставу оновити й бачення сутності та завдань естетико-історичного підходу. Розвиваючи окремі важливі ідеї «батька» естетики Александра Готтліба Баумгартена щодо її специфіки, доцільно схарактеризувати естетику історії як філософську дисципліну, присвячену ролі людської чуттєвості (відчуттів, переживань, уяви тощо) й чуттєвих феноменів, які вражають, у розвитку історичного наративу та історичного процесу.

4. В ході філософсько-естетичного осмислення історичного наративу виокремлюються та аналізуються три різновиди останнього, а саме науковий, науково-популярний та художній. Водночас увага філософа-естетика звертається на активність чуттів, емоцій і фантазії суб'єкта історичних пошуків, які передують створенню наративу: людська чуттєвість природно розглядається як один із засобів «проникнення» в історію. Чуттєве сприйняття історичних фактів, їх первісна оцінка, викликані ними переживання, реконструкція подій за допомогою уяви закономірно стають для дослідника предметом естетики історії, яка прагне розробити стратегію оптимального послуговування чуттєвістю при здійсненні історичних студій. Окрім того, важливою естетико-історичною проблемою є й визначення належного «відсотка» митця в професійному історикові, який викладає результати студій, та історика в професійному митцеві, який присвячує твори певним історичним подіям, процесам і особистостям.

5. В ході філософсько-естетичного осмислення історичного процесу визначається роль людської чуттєвості у сприйнятті, засвоєнні й створенні тих чи інших реалій суспільного життя, що по-різному вражають учасників відповідних епізодів історії. Естетика, використовуючи конструктивний досвід дослідження того, що чуттєво вражає, та чуттєво вразливого, повинна допомагати історичній науці й історіософії з'ясовувати співвідношення чуттєвості та раціональності в соціальному бутті, вивчати вплив того, що має місце в історії, на психоемоційний стан людини, аналізувати специфіку образів визначних подій та видатних постатей, що формуються у внутрішньому

світі їх сучасників, а також артистизм активної і впливової людини-суб'єкта історичного процесу. Як теоретик мистецтва, філософ-естетик має сприяти розвитку історичних та філософсько-історичних студій шляхом зіставлення історіотворення та художньої творчості, відзначаючи й осмислюючи спільне між цими царинами людської діяльності.

Як було зазначено, естетика історії у пропонованому в статті тлумаченні значною мірою «перебирає» на себе функції історичної психології, втім, будучи саме найзагальнішою теорією людської чуттєвості як чинника розвитку історичних науки й мистецтва та життя суспільства (до речі, це схожа на відношення між естетикою й мистецтвознавством). Хоча чіткої демаркаційної лінії між цими галузями знань немає (принаймні вона відчутна не завжди), в майбутніх дослідженнях доречно посилено їх порівняти.

Сподіваємося, що окреслена концепція естетики історії сприятиме подальшому належному розвитку цієї філософської субдисципліни, що матиме позитивні наслідки для дослідження минулого й сьогодення, для наукового прогнозування майбутнього та для популяризації історичних знань.

Арістотель. 2018. *Поетика* / Пер. Б. Тена. Харків: Фоліо.

Бойченко, І. 2000. *Філософія історії: Підручник*. Київ: Знання, КОО.

Бистрицький, Є. 2018. Типологія протестів у демократичному суспільстві. *Громадянські протести в контексті державотворення*. Київ: ДУХ І ЛІТЕРА. С. 9–16.

Демченко, Т. 2008. Гідне поповнення московської україніани (Рецензія на книгу: Мельниченко В. «На славу нашої преславної України» (Тарас Шевченко і Осип Бодяньський). *Сіверянський літопис*. № 4. С. 159–163.

Доброносова, Ю. 2021. Баумгартен, Александер Готтліб. *Велика українська енциклопедія*. URL: <https://salo.li/6eb0060>

Касьянов, Г. 2006. Сучасна історія України: проблеми, версії, міркування. *Український історичний журнал*. № 4. С. 4–15.

Колесник, О. 2017. *Вступ до культурологічної інтерпретології. Курс лекцій: навчально-методичний посібник*. Чернівці: Десна Поліграф.

Кримський, С. 2008. *Під сигнатурою Софії*. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія».

Левчук, Л. & Панченко, В. & Оніщенко, О. & Кучерюк, Д. 2010. *Естетика: Підручник*. Київ: Центр учбової літератури.

Лукіан. 2014. *Як писати історію* / Пер. У. Головач, О. Маханець, Н. Різун. Львів: Видавництво Українського католицького університету.

Личковах, В. 2011. *Некласична естетика в культурному просторі XX — поч. XXI ст.: Монографія*. Київ: НАКККіМ.

Орлова, Т. 2011. Захід і Схід в історичному процесі: минуле і сучасність. *Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв: Науковий журнал*. № 2. С. 136–140.

Пасічник, І. 2010. До проблеми естетики Александра Баумгартена. *Наука. Релігія. Суспільство*. № 4. С. 57–67.

Петрушенко, О. 2009. *Словник з естетики*. Львів: Магнолія-2006.

Савельєв, В. & Повторєва, С. 2011. Новітні проблеми вітчизняної естетики. *Вісник Чернівецького національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка*. Вип. 95. С. 54–57.

Татаркевич, В. 2001. *Історія шести понять: Мистецтво. Прекрасне. Форма. Творчість. Відтворництво. Естетичне переживання* / Пер. В. Корнієнка. Київ: Юніверс.

Тойнбі, А. Дж. 1995. *Дослідження історії* / Пер. В. Шовкуна. Т. 1. Київ: Основи.

Тойнбі, А. Дж. 1995. *Дослідження історії* / Пер. В. Митрофанова, П. Тарашука. Т. 2. Київ: Основи.

Царенок, А. & Богун, М. 2024. Навчальний спецкурс «Естетика історії» для аспірантів-філософів. *Вісник Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка*. Серія: «Педагогічні науки». Вип. 27. С. 84–90.

Царенок, А. 2023. *Естетика історії: Навчально-методичний посібник*. Чернігів: Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка.

Царенок, А. 2023. Поміrkований раціоналізм та дослідження історії. *Філософські обрії*. Вип. 47. С. 39–50.

Зеров, М. 2023. *Поезії*. Харків: Фоліо.

Arendes, C. & Samida, S. 2022. Aesthetics and / as Public History: Entanglements. *Public History Weekly*. № 10. URL: <https://sal0.li/372260f>

Baumgarten, A. G. 1983. *Ästhetik*. Hamburg: Meiner.

Dyroff, A. 1925. *Betrachtungen über Geschichte*. Köln.

Munslow, A. 2022. *The Aesthetics of History*. Routledge.

Rüsen, J. 1990. Rhetoric and Aesthetics of History: Leopold von Ranke. *History and Theory*. Vol. 29. № 2. P. 190–204.

Thieme, T. 2018. *Geschichte im Museum. Theorie — Praxis — Berufsfelder (Public History — Geschichte in der Praxis)*. Tübingen: A. Francke Verlag.

Aristotle. 2018. *Poetyka [Poetics]* / Per. B. Ten. Kharkiv: Folio. [In Ukrainian].

Boichenko, I. 2000. *Filosofija istoriji [Philosophy of History]*: Pidruchnyk. Kyiv: Znan-nia, KOO. [In Ukrainian].

Bystrits'kyi, Y. 2018. Typolohija protestiv u demokratychnomu suspil'stvi. [Typology of Protests in Democratic Society]. *Hromadyans'ki protesty v konteksti derzhavotvorennya*. Kyiv: DUH I LITERA. S. 9–16. [In Ukrainian].

Demchenko, T. 2008. Hidne popovnennya moskovs'koji ukrajiniany (Retsenzija na knyhu Mel'nychenko V. «Na slavu nashoji preslavnoji Ukrajinny» (Taras Shevchenko i Osyp Bodians'kyi) [Worthy Addition to Moscow Ukrainiana: (Review of Book by Melnychenko V. «In Glory of Our Glorious Ukraine» (Taras Shevchenko and Osyp Bodianskyi)]. *Sivierskyi lito-pys*. № 4. S. 159–163. [In Ukrainian].

Dobronosova, Ju. 2021. Baumgarten, Aleksander Hotlib [Baumgarten, Alexander Gottlieb]. *Velyka ukrajins'ka entsyklopedija*. URL: <https://sal0.li/6eb0060> [In Ukrainian].

History of Ukraine: Problems, Versions, Reflections]. *Ukrajins'kyi istorychnyi zhurnal*. № 4. S. 4–15. [In Ukrainian].

Kolesnyk, O. 2017. *Vstup do kul'turolohichnoji interpretolohiji. Kurs leksii: navchal'no-metodychnyi posibnyk [Introduction to Cultural Studies Interpretology. Course of lectures: Basic Methodological Guide]*. Chernihiv: Desna Poligraf. [In Ukrainian].

Krymskyi, S. 2008. *Pid sygnaturoju Sofiji [Under the Signature of Sophia]*. Kyiv: Kyjevo-Mohylianska akademija. [In Ukrainian].

Levchuk, L., Panchenko, V., Onischenko, O. & Kucheriuk, D. 2010. *Estetyka: Pidruchnik [Aesthetics: Textbook]*. Kyiv: Tsentr uchbovoho literatury. [In Ukrainian].

Lucian. 2014. Jak pysaty istoriju [How to Write History] / Per. U. Holovach, O. Mahanets', H. Rizun. Lviv: Vydavnytstvo Ukrajin's'kogo katolyts'kogo universytetu. [In Ukrainian].

Lychkovah, V. 2011. *Neklasychna estetyka v kul'turnomu prostori XX — poch. XXI st.: Monografija [Non-Classical Aesthetics in Cultural Space of the 20th — Beginning of 21st Centuries: Monograph]*. Kyiv: NAKKKiM. [In Ukrainian].

Orlova, T. 2011. Zahid i Shid v istorychnomu protsesi: mynule i suchasnist' [West and East in the Historical Process: the Old and the Present]. *Visnyk Derzhavnoji akademiji kerivnykh kadriv kul'tury i mystetstv: Naukovyi zhurnal*. № 2. S. 136–140. [In Ukrainian].

Pasichnyk, I. 2010. Do problemy estetyky Aleksandra Baumgartena [To the Problem of Alexander Baumgarten's Aesthetics]. *Nauka. Religija. Suspil'stvo*. № 4. S. 57–67. [In Ukrainian].

Petrushenko, O. 2009. *Slovnnyk z estetyky [Glossary of Aesthetics]*. L'viv: Magnolija-2006. [In Ukrainian].

Sav'el'jev, V., Povtor'eva, S. 2011. Novitni problemy vitchyznyanoi estetyky [The Newest Problems of the Native Aesthetics]. *Visnyk Chernihivs'koho natsional'noho pedahohichnoho universytetu imeni T. H. Shevchenka*. Vol. 95. S. 54–57. [In Ukrainian].

Tatarkevych, V. 2001. *Istorija shesty ponyat': Mystetstvo. Prekrasne. Forma. Tvorchist'. Vidtvoynytsvo. Estetychne perezhyvannya [A History of Six Ideas: Art. Beauty. Form. Creativity. Mimesis. Aesthetic Experience]* / Per. V. Kornijenka. Kyiv: Yunivers. [In Ukrainian].

Toynbee, A. J. 1995. *Doslidzhennya istoriji [A Study of History]* / Per. V. Shovkuna. T. 1. Kyiv: Osnovy. [In Ukrainian].

Toynbee, A. J. 1995. *Doslidzhennya istoriji [A Study of History]* / Per. V. Mytrofanova, P. Taraschuka. T. 2. Kyiv: Osnovy. [In Ukrainian].

Tsarenok, A., Bohun, M. 2024. Navchal'nyi spetskurs «Estetyka istoriji» dlya aspirantiv-filosofiv [Special Academic Discipline «Aesthetics of History» for Postgraduate Student-Philosophers]. *Visnyk Natsional'noho universytetu «Chernihivs'kyi kolehium» imeni T. H. Shevchenka*. Serija: «Pedahohichni nauky». № 27. S. 84–90 [In Ukrainian].

Tsarenok, A. 2023. *Estetyka istoriji: Navchal'no-metodychnyi posibnyk [Aesthetics of History: Basic Methodological Guide]*. Chernihiv: T. H. Shevchenko National University «Chernihiv Colehium». [In Ukrainian].

Tsarenok, A. 2023. Pomirkovanyi ratsionalizm ta doslidzhennya istoriji [The Moderate Rationalism and the Study of History]. *Filosofsk'i obriji*. № 47. S. 39–50 [In Ukrainian].

Zerov, M. 2023. *Poeziji [Poetry]*. Kharkiv: Folio. [In Ukrainian].

Arendes, C. & Samida, S. 2022. Aesthetics and / as Public History: Entanglements. *Public History Weekly*. № 10. URL: <https://salolli/372260f>

Baumgarten, A. G. 1983. *Ästhetik*. Hamburg: Meiner.

Dyroff, A. 1925. *Betrachtungen über Geschichte*. Köln.

Munslow, A. 2022. *The Aesthetics of History*. Routledge.

Rüsen, J. 1990. Rhetoric and Aesthetics of History: Leopold von Ranke. *History and Theory*. 1990. Vol. 29. № 2. P. 190–204.

Thiemeyer, T. 2018. *Geschichte im Museum. Theorie — Praxis — Berufsfelder (Public History — Geschichte in der Praxis)*. Tübingen: A. Francke Verlag.